

УДК 355.48(470+571:44)«1812»:394(477.5)

Д. М. Чорний
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

100-РІЧЧЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ: ЗАГАЛЬНОНАРОДНЕ СВЯТО ЧИ ПРОПАГАНДИСТСЬКА КАМПАНІЯ (ОСОБЛИВОСТІ УРОЧИСТОСТЕЙ ПО МІСТАХ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ)

У статті розглядається комплекс заходів із організації та проведення святкувань 100-ї річниці Вітчизняної війни 1812 р. по містах Лівобережної України. Визначено особливості урочистостей по населених пунктах різних типів: диверсифікація по районах Харкова та зосередження в одному місці по інших губернських та повітових містах; фінансові витрати; співвідношення ролі традиційних та модерних прийомів та методів впливу на міське населення: хресних ходів, парадів, зборів, діяльності громадськості, преси, кінопрокату.

Ключові слова: велике місто, місто, Лівобережна Україна, урочистості, Вітчизняна війна 1812 року, Наполеон, кіно, преса, міська громадськість.

В статье рассматривается комплекс мер по организации та проведению торжеств 100-й годовщины Отечественной войны 1812 г. в городах Левобережной Украины. Выявлены особенности мероприятий в населенных пунктах разных типов: диверсификация по районам Харькова и сосредоточение в одном центре в остальных губернских и уездных городах; финансовые затраты; соотношение роли традиционных и новейших приемов и методов влияния на городское население: крестных ходов, парадов, собраний, деятельности общественности, прессы, кинопроката.

Ключевые слова: большой город, город, Левобережная Украина, торжества, Отечественная война 1812 года, Наполеон, кино, преса, городская общественность.

The article deals with a set of measures for the organization of the celebration of the centenary of the Patriotic War of 1812 in the cities of the Left-Bank Ukraine. The features of the activities in the settlements of different types are educed: diversification on the districts in Kharkiv and localization at a single place in the rest of the provincial and district towns; the financial costs; correlation of the role of traditional and modern ways and methods of influence on an urban population: religious processions, parades, meetings, public activity, the press, film distribution.

Keywords: city, town, Left-bank Ukraine, celebration, Patriotic War of 1812, Napoleon, cinema, the press, urban community.

Повсякденне життя міст неможливо уявити без різноманітних масових заходів. Хресні ходи, ярмарки, військові паради, гуляння, святкування річниць тих чи інших подій визначали алгоритм відпочинку мешканців після тижнів виснажливої праці. На початку ХХ ст. особливого значення набуло відзначення різних історичних подій. Уряди всіх країн Європи змагалися в організації пишних ювілеїв, які в умовах прискорення модернізаційних процесів мали сприяти творенню національної ідентичності, формуванню патріотичних почуттів,гуртуванню населення навколо влади. Посилювали значення цих святкувань періодичні спалахи військових конфліктів та підготовка до майбутньої війни, невідворотність якої ставала чимдалі реальною. У Російській імперії одним із таких святкувань було відзначення 100-річчя війни 1812 р. Ювілей добре «вписувався» у низку заходів із підвищення авторитету династії Романових, який зазнав певного зниження під час російсько-японської війни 1904-1905 рр. та революції 1905-1907 рр. Низка загальноімперських за характером святкувань не припинялася із 1908 р., коли гучно відзначили 1000-ліття заснування Чернігова та 200-ліття Полтавської битви. Апогей урочистостей мав припасти на 1913 р. – відзначення 300-річчя перебування на престолі династії Романових.

© Чорний Д. М., 2013

Своєрідною репетицією та узагальненням набутого досвіду святкувань стало відзначення перемоги над Наполеоном. Історія відзначення ювілею війни перебуває на початковій стадії дослідження. Знаковою публікацією для пострадянського простору стала поява 2004 р. російського перекладу книги Р. С. Уортмана «Сценарии власти: Мифы и церемонии русской монархии». Американський історик присвятив проблемі окремих розділ, розглянувши використання владою історичного ювілею для вироблення ритуалу загальнодержавних торжеств, піднесення особи Імператора та правлячого дому, перебіг святкувань у Москві та на Бородинському полі [12, с. 582-591]. В енциклопедії «Отечественная война 1812 года», виданій того ж року видавництвом РОССПЭН, висвітлено деякі аспекти репрезентації війни в публікаціях початку ХХ ст. [7, с. 310, 536]. Протягом кількох років до цієї події звертаються в рамках щорічних наукових конференцій, що проводяться державним Бородинським військово-історичним музеєм-заповідником. І хоча абсолютна більшість доповідей, представлених на них, торкається подій військово-політичної історії 1812–1814 рр., серед інших постали перші студії з приводу святкування 100-річчя Бородинської битви. У статтях Н.І.Голикової розглянуто вшанування пам'яті про перемогу у війні 1812 р. та участь провінціального духовенства в цих процесах на матеріалах Вологодської губернії [2, 3]. А.В.Горбунов здійснив спробу порівняти урочистості 1839 та 1912 рр. на Бородинському полі [4]. Е.І.Лебедева [5], А.І.Сапожников [9], А.С.Федотов [13] торкнулися відображення урочистостей на сторінках періодичної преси, у спогадах свідків церемонії 1912 р. на Бородинському полі та в архівних фото-кінодокументах. Особливості відзначення 100-річчя перемоги над Наполеоном у межах Казанського учбового округу висвітлив Т.А.Магсумов [6]. Наприкінці 2012 р. вийшов номер журналу «Российская история», матеріали якого присвячені різним аспектам Вітчизняної війни 1812 р., зокрема відображенню їх засобами кінематографу [15]. Як свідчить аналіз літератури, масштаби та особливості організації святкувань ювілею війни в Україні, зокрема по містах, не знайшли відображення на сторінках публікацій.

Завданням нашого дослідження є відтворення перебігу підготовки та святкування ювілею війни 1812 р. по містах Лівобережної України, виявлення специфіки висвітлення подій 1812 р. на сторінках місцевої преси, ставлення населення до неї. В основу статті покладено доповідь, виголошену на пленарному засіданні Міжнародної наукової конференції «Наследие Отечественной войны 1812 года в культурно-историческом измерении», що відбувалась у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна 20-21.09.2012. До її джерельної бази ввійшли матеріали Державного історичного архіву Харківської області та періодичної преси, яка приділяла велику увагу святкуванню і відобразила суспільні настрої місцевої еліти та населення.

Підготовкою до урочистого святкування ювілею перемоги над Наполеоном у губерніях Імперії безпосередньо опікувалися спеціально створені губернські та повітові комітети. У Харкові перше засідання особливого губернського комітету із підготовки програми святкування 100-річного ювілею Вітчизняної війни 1812 р. відбулось 1.07.1912 під головуванням губернатора М.К.Катеринича. У ньому взяли участь представники казенних установ, губернського і повітових земств, губернського міста, предводителя дворянства, представники громадських організацій Харкова, а також запрошені особи. Було ухвалено рішення провести урочисті заходи в Харкові 26 серпня, а в сільських училищах і школах – 11 жовтня, тобто після завершення польових робіт. На засіданні було запропоновано спрямувати спеціальне клопотання до військових, оскільки наприкінці серпня війська гарнізону Харкова мали перебувати на маневрах, тож потрібно було одержати спеціальний дозвіл про повернення їх до 26 серпня у Харків [21, 1912, 3 іюля; 22]. Як свідчать документи, було створено Харківський міський комітет із проведення святкування та повітові на чолі із повітовими предводителями дворянства. З метою координації зусиль останнім було запропоновано до 25 липня розробити плани проведення урочистостей на місцях та подати їх до губернського комітету [21, 1912, 3 іюля].

Робота місцевих комітетів відбувалась без особливої активності, що можна пояснити літнім часом. Так, на засідання харківського міського комітету з'явилося лише 11 з 42 запрошених осіб

[19, 1912, 21 июля; 21, 1912, 21 июля; 22, арк. 195]. Міські думи губернських центрів виділили значні суми на прикрашання громадських споруд, вулиць та інші витрати, пов'язані із ювілеєм: Харківська – 4 тис. руб., Катеринославська – 3 тис. руб. [18, 1913, 1 янв.; 21, 1912, 19 авг.], фінансували поїздки делегацій на Бородинське поле. Витрати повітових міст виявилися скромнішими, переважно на придбання книжок, і становили, приміром у Богодухові 50 руб. [22, арк. 154^{3в}].

Важливу роль у підготовці до святкування ювілею відігравали місцеві газети. Вони не лише формували ставлення читачів – жителів міст до події, насичували їх новою інформацією, а й були лакмусовим папірцем, що відбивав настрої громадськості регіону, сприйняття ними тих чи інших подій війни. Пересічний городянин, звісно, був обізнаний із перебігом війни проти Наполеона. Головним джерелом одержання інформації для нього була навчальна література, доступна в будь-якому місті країни. Тож зрозуміти «базові» знання мешканця міста можна, познайомившись із найпоширенішими виданнями – книгами О. Турцевича «Русская история. Курс для городских и уездных училищ» та С. Соловйова «Учебная книга по русской истории».

Аналіз наведених у них матеріалів свідчить, що ці видання не відзначались особливою інформативністю щодо подій 1812 р. У першій книзі цим подіям присвячено главу 23-ю «Імператор Олександр І», параграф 112 «Нашествие Наполеона», другій – главу 51 «Царювання Олександра І». Текст про війну 1812 р. обіймав не більше трьох відсотків загального обсягу кожної з книжок. Привертає увагу та обставина, що О. Турцевич не використовував термін «вітчизняна війна» стосовно подій, а один з підрозділів, присвячений партизанським діям, був названий «Народна війна». Увага учнів концентрувалася на Бородинській битві, окрім якої згадувалися бої під Смоленськом на початковому етапі та Тарутиним, Молоярславцем, Вязмою, Красному та Смоленськом у ході вигнання французів [11, с. 150-153]. С. Соловйов починав виклад матеріалу із підрозділу «Причини третьої французької війни», послуговувався термінами «вітчизняна війна» та «народна війна», не акцентує увагу саме на них: підрозділи «6. Пожертвования русских в отечественную войну» (саме так, із маленької літери) та «11. Кутузов в Тарутине; партизаны и народная война» [10, с. 496, 498, 502]. Він приділив значну увагу боям за Смоленськ у липні-серпні 1812 р., винятково стисло подав Бородинську битву, приділяючи значно більше уваги захопленню Москви французами [10, с. 499, 500-501].

Матеріали міської преси Лівобережної України 1912 р. дозволяють стверджувати, що під час підготовки до урочистостей вона сприяла розширенню уявлень міського жителя про події 1812 р., змінила розстановку акцентів, що свідчить про початок переоцінки цінностей. На перше місце вийшло поняття «Вітчизняна війна», яке в більшості публікацій подається саме з великої літери. Виняткове значення серед явищ того часу посіла Бородинська битва, яка стала серцем подій 1812 р.

Найбільша в регіоні харківська газета «Южный край» започаткувала рубрику «100 лет назад», в якій читачі знайомилися у хронологічній послідовності із перебігом війни, а за 8-28 липня 1912 р. фактично із подіями кожних двох днів [21, 1912, 1 июля – 29 июля]. Автор матеріалів розповідав про дії російських і французьких військ, настрої населення. Тижневий ілюстрований додаток до газети в кожному номері вміщував портрети, репродукції картин, фото, мапи, що унаочнювало уявлення про битви та дійові особи. Характерно, що найбільша в регіоні газета подавала не лише портрети російських генералів – героїв війни (загалом 22 зображення), а й французьких генералів (5 осіб). Порівну – по дві репродукції картин – репрезентували російську і французьку армію. Отже, підтримувався певний баланс у візуальних зображеннях подій, а з контексту змісту текстових матеріалів можна дійти висновку, що домінувало подання війни як героїчної боротьби із ворогом та водночас визнання останнього сильною стороною, достойним противником. Кидається у вічі, що в публікаціях місцевої преси мало уваги приділялося участі жителів Лівобережжя у подіях війни [8], що особливо контрастує із висвітленням Полтавської битви напередодні її ювілею [16, с. 215-217]. Автори публікацій, намагаючись пов'язати війну, приміром, із Харковом, повторювали відомі факти з праць Філарета (Гумілевського), Д.І.Багалія та Д.П.Міллера [1, с. 862-863; 14, стлб. 9-10], проте намагаючись

віднайти щось нове. Так, зокрема в статті про дзвіницю Успенського собору наголошувалось: громадськість пожертвувала 350 тис. руб на її зведення [21, 1912, 10 авг.], що, очевидно, мало творити атмосферу причетності всього населення до події.

Номер газети від 26 серпня був повністю присвячений Бородинській битві. В публікаціях відомих журналістів, яких можна назвати «власителями дум» місцевого суспільства, пролунало багато емоційно забарвлених слів, але й водночас багато нового. Зокрема це стосується розстановки акцентів та наголосів, що свідчило про еволюцію в сприйнятті події 100-річної давнини.

26 серпня 1912 г. передова стаття визначила певний орієнтир стосовно оцінки події, орієнтуючи міського читача на розмірковування про уроки 1812 р. Вона починалась такими словами: «Как бы они не были грандиозны по своим размерам, эффектны и драматичны в целом или в отдельных эпизодах, – войны и битвы сами по себе, как таковые, в наше время уже не могут быть предметом живого интереса, не могут приковывать к себе возбужденного исключительного внимания... жизнь выдвинула новые, более почетные задачи – задачи внутреннего устройства человеческих обществ. Идеал б е с к р о в н о г о будущего заслоняет от нас, делает нам чуждыми бывшие битвы и войны народов. Были и у нас наступательные и оборонительные столкновения, были и блестящие победы и горькие поражения, но впредь мы не пожелали бы нашему народу ни тех, ни других...». Далі формулювались чотири уроки тієї війни. Перший, на думку газети, полягав у тому, що з політичної точки зору боротьба з Наполеоном – це відгомін міжнародних подій, які не зачіпали Росію безпосередньо. Теза підкріплювалася цитатою з роботи О. Кизеветтера щодо політики Англії стосовно Наполеона. Другий визначався як перехід до абсолютно нової моделі поведінки народу Росії: її характеризували як «енергійну самостійність» («*энергичная самостоятельность*»). Третім стало те, що закордонні походи «заронили живую искру также и в среде тогдашней молодежи», познайомили її із Західною Європою. Четвертим став злам урядової політики узворотній бік від реформ, що розпочалися в перші роки царювання Олександра I. У статті наголошувалось: «Назревшие потребности страны остались неудовлетворенными, но зато и блестящие победы над неприятелем оказались непрочными: крымская война показала эту печальную истину. Самодеятельность народа сыграла крупную роль в празднуемом ныне юбилее Отечественной войны. Это был символ, но его не поняли...» [21, 1912, 26 авг.]. Звертаємо увагу, що три крапки стояли в тексті статті. Подібна недомовленість була прийомом, поширеним у ліберальній публіцистиці, який давав можливість самому читачеві зробити правильний вибір, натякав на необхідність продовжувати реформи, розпочаті після подій 1905 р. Таким чином, «Южный край», віддзеркалюючи настрої демократичної частини населення міст регіону, підкреслював багатоаспектність уроків, які суспільство має винести з війни проти Наполеона. Автор передової статті застерігав проти захоплення війною як засобом вирішення міжнародних питань, адже вона навіть попри переможний результат може як активізувати суспільно-політичні процеси всередині країни, так і пригальмувати їх.

Особливо зворушливими на сторінках газет виглядали рядки, присвячені ветеранам та свідкам війни, яких залишилося на той час живих по різних регіонах Імперії 8 осіб. Саме в матеріалі про них харківський публіцист В. Унковський ужив поняття «Велика Вітчизняна війна» щодо 1812 р., підносячи таким чином статус події на новий щабель порівняно із усталеними характеристиками з навчальної літератури. Він писав, зокрема: «И не только потому наполеоновская война вправе называться Отечественной войной, что это была война за существование нашей родины, но и потому также, что в ней приняло участие все наше отечество. Кто не грудью своей, своей жизнью, своими трудами, тот на алтарь ее принес в жертву своих близких. **Великая Отечественная война** [вид. нами – Д. Ч.], ее великие события, для этих восьми ветеранов только: прошлое. Для них прошлое, тогда для нас явление историческое. И потому среди участников юбилея они учасники: наидостойнейшие» [21, 1912, 26 авг.].

Інший відомий у регіоні публіцист Ю. Волін у рубриці «Страничка бытия» подав власні рефлексії щодо 1812 р., які дозволяють зробити деякі узагальнення стосовно вкоріненості події в повсякденне життя громадян Російської імперії. Зокрема він зазначав: «А все же я могу написать

воспоминания о Бородинском бое. Они у меня имеются. И у вас имеются. У всех сынов великой России». Далі наведені спогади про ігри, в які він грав у дитинстві, серед яких – гра у Кутузова та Наполеона, що супроводжувалася бурхливими емоціями і навіть з'ясуваннями стосунків між хлопчиками. Слова цього харків'янина наштотують на проведення асоціації з іграми, поширеними в радянську добу і неодноразово описаними в літературі: у Чапаєва, «наших і німців» тощо. Тож, уважаємо, журналіст із повним правом зробив висновок, що «Великая эпопея 1812 года это та русская национальная легенда, без которой не может жить народ: тот цемент, который склеивает разнороднейшие элементы русского народа, та сказка, которая зараждает в детской душе начала любви к отечеству» [21, 1912, 26 авг.].

Особливого значення в ході підготовки та проведення урочистостей набула система кінопрокату, яка включала не менше семи сінематографів у Харкові, по чотири – у Полтаві, Кременчуці, Чернігові, по одному в повітових містах [16, с. 285-287; 20, 1913, 4 июля]. Створення відчуття грандіозності події досягалося низкою прийомів та методів, якими користалися власники кінотеатрів. Так, мешканців міст поступово «занурювали» в атмосферу подій 1812 р., демонструючи один за одним фільми, присвячені війні. Приміром, у Харкові із 5 серпня 1912 р. демонструвався фільм «Герой войны 1812 года», який мав підготувати глядачів до відвідання головної «родзинки» кіносезону. Але і цей фільм подавали, по-перше, як «колоссальную картину в 2-х частях»; по-друге, глядачам повідомляли про великі витрати на зйомки фільму, чим обумовлювалися підвищені на 10 коп. проти звичайних ціни на квиток [21, 1912, 8 авг.]. Протягом тижня, що передував офіційному дню святкування, в Харкові демонстрували стрічки «Накануне Бородино» та «Пожар Москвы в 1812 г.» [21, 1912, 21 авг., 25 авг.], які знайомили глядачів із окремими епізодами подій тих часів. У переддень урочистостей найбільші кінотеатри Харкова запрошували глядачів відвідати художній фільм «1812 год, Отечественная война», який характеризували так: «грандиознейшая юбилейная, историческая картина». Увага глядачів мала бути повністю зосереджена саме на цій стрічці, яку можна характеризувати таким сучасним терміном як «блокбастер». Як свідчить аналіз рекламних повідомлень, під час сеансів не передбачався показ кіножурналу, який у звичайні дні передував показу кінокартин. Відсутні були й фільми-«супутники» (комедії тощо), які зазвичай доповнювали програму сеансу (так, демонстрація фільму «Герой войны 1812 года» поєднувалася із черговим випуском кінохроніки «Пате-журнал» та комедією «Отместка лакея» із М. Ліндером). Ціни на квитки для перегляду фільму «1812 год, Отечественная война» для дорослих глядачів були підвищені лише на 5 коп. порівняно із ціною політикою попередніх днів, що мало заохотити городян якомога швидше побачити новий фільм спільного виробництва фірм Ханжонкова і Пате. Натомість учнівські та дитячі квитки залишалися за звичайною ціною. Останній крок мав надати можливість широкому загалу молоді доторкнутися до героїчного минулого. Менш гучно, але так само акцентуючи увагу на ювілейному характері показів, поводили себе власники кінотеатрів по інших містах: Катеринославі, Полтаві, Чернігові [18, 1912, 28 авг; 17, 1912, 24, 25 авг.]. Як свідчить аналіз оголошень кінотеатрів у газетах цих міст, фільм демонструвався у провідних сінематографах щонайменше до середини вересня 1912 р., що свідчить про виняткову популярність стрічки і контрастує із звичайною практикою тих часів щотижнево оновлювати репертуар [19, 1912, 2 сент. – 25 сент.; 20, 1912, 2 сент. – 3 окт.].

Фільми про війну, особливо «1812 год, Отечественная война», викликали значний резонанс. Їх жваво обговорювали. Глядачі знаходили знайомі образи живопису та літератури, повторені кінематографічними засобами. Серед них – картину «Нарада у Філях», пожежа Москви. Але особливо місцевих жителів вразили натуралістичні сцени, приміром, із вовками цирку Дурова, які нападали на відступаючих французів. Використані для створення ефекту безвиході, який охопив армію завойовників, вовки, очевидно справляли на тогочасного глядача таке ж саме враження, як усілякі монстри із сучасних фільмів жахів. Оригінальною знахідкою кінематографістів був показ панорами Москви шляхом використання прийому спостереження Наполеона за містом у підзорну трубу [21, 1912, 27 авг.].

Відповідно до плану святкування ювілею Вітчизняної війни в Харкові воно набуло загальноміського характеру із поділом міста на чотири головні райони, в кожному з яких відбувалася практично паралельно низка дій. День 26 серпня розпочався із урочистої Божественної літургії в Успенському соборі, яку служили архієпископ Арсеній разом із членом Державної Ради прот. Буткевичем, архімандритом Афанасієм та іншими представниками духовенства. Потім виступив настоятель Благовіщенського храму о. Н.Фомин, який говорив про історичне значення війни 1812 р. для Росії, наголошуючи на винятковому патріотизмі, проявленому народом у той час. Після цього на Соборній площі відбулося «народное молебствие» та пройшли хресні ходи від усіх міських церков. Другим осередком святкувань була Іванівка, де збиралися також мешканці Лисої гори та Павлівки. Масовий народний молебень у цьому районі, на думку журналістів, своїм масштабом перевершив події у центрі міста. Третім центром стала Катеринославська вулиця, де відбувся парад пожежних команд, четвертим – Кінна площа, де пройшов військовий парад за участю вихованців середніх навчальних закладів.

Друга половина дня у Харкові так само була насичена різними заходами, що відбувалися в різних частинах міста: в оперному театрі – акт учнів чоловічих гімназій, на іподромі – джигітовка козаків, у Технологічному інституті, реальному та міських 4-класних училищах, на заводі Гельферих-Саде – різні збори та читання [19, 1912, 28 авг.; 21, 1912, 27 авг.]. Увечері в центрі міста проводилися гуляння, а також організовано феєрверки у різних частинах. Так само на вечір були заплановані заходи для мусульман – мешканців міста та військовослужбовців у мечеті [21, 1912, 23 авг.].

По інших губернських центрах регіону головні урочистості локалізувалися в одному місці – навколо Собору, на головній площі, де збиралася місцева еліта, концентрувалися війська гарнізону, учні початкових та середніх навчальних закладів, більшість обивателів, що мало створювати відчуття загальнонародного єднання. Через обмежені, порівняно із університетським Харковом, можливості подати громадськості оригінальні публікації місцевих авторів про війну із Наполеоном, повітові земства закупили популярні брошури для роздачі випускникам народних училищ [21, 1912, 21 июля; 15 авг.; 22, арк. 288^{3В}, 289^{3В}, 291^{3В}, 293^{3В}]. У Катеринославі номер газети «Приднепровский край» за 26 серпня мав безкоштовний додаток – популярну брошуру «К юбилею Отечественной войны», підготовлену А.Авчинниковим [18, 1912, 28 авг.]. Серед інших заходів у Катеринославі були проведені благодійні обіди [18, 1912, 28 авг.]. В окремих випадках мала місце практика встановлення стипендій для учнів різних шкіл [21, 1912, 25 авг.; 22, арк. 286^{3В}].

У повітових центрах розмаху урочистостей подібного до губернських, не було: 26 серпня проведено богослужіння, хресні ходи. Значно тісніше пов'язані із сільськогосподарським циклом повсякденного життя, мешканці менших міст відзначали подію в жовтні. Зокрема, день 11 жовтня було обрано тому, що він мав символічне наповнення: 11(23) жовтня 1812 р. партизанській загін А.Н. Сеславіна виявив відступ французької армії з Москви [7, с. 9]. До «традиційного» набору заходів у повітових центрах місцева громадськість вносила власні елементи. Так, у Кобеляках урочисто відкрили пам'ятник Олександрю I, створений на кошти міста і повітового земства за ініціативи директора місцевої гімназії Д.О.Михайловського. Під час церемонії відкриття монумента міський голова Волявський наголосив на виховному значенні пам'ятника, який має «нести патриотические и национальные идеи» [17, 1912, 29 окт.]. Пролунали слова про те, що вшанування імператора має велике значення через те, що «...и тепер Россия имеет не менее врагов внешних и несравненно больше внутренних, старающихся всеми способами подорвать среди русских людей и особенно молодежи веру в Бога, вытравить чувство любви и преданности к своему монарху и высмеять национальное чувство, возрождающееся в русском народе» [17, 1912, 29 окт.].

Урочисте відзначення ювілею війни 1812 р. по містах Лівобережжя України мало ознаки загальнонародного свята із потужним спрямуванням усіх акцій на молодь. Уперше в найбільшому місті регіону – Харкові – заходи відбувались по різних районах міста. Зображення на сторінках міських газет ворога – французів – не мало відверто негативного відбитку, применшення або

висміювання сторони, що кінець кінцем прогнала. Це було пов'язане з розумінням того, що велич перемоги не меншою мірою визначається силою переможеного опонента. Водночас не варто ігнорувати факт існування на той час союзницьких відносин між Францією та Росією в рамках Антанти, що не могло не позначитися на виборі тональності матеріалів газет. У ході свят по найбільших містах та губернських центрах поєднувалися традиційні форми – богослужіння, хресні ходи, військові паради, урочисті збори із посиленням модерних засобів впливу на самосвідомість мешканців міст. Особливо значним було використання можливостей кінематографу, який вперше у значних масштабах задіяний до творення атмосфери свята, виховання пошани до минулого. Суттєвою залишалася роль періодичної преси, що особливо стосується найбільш поширеної не лише в Харкові, а й по інших містах Лівобережжя, газети «Южный край», яка знайшла нові форми і методи ознайомлення міських жителів із подіями війни, розширюючи діапазон знань про конкретні події. По більшості міст регіону, чисельність населення яких не перевищувала 100-тисячної позначки, урочистості відбувалися переважно у формах і масштабах, які склалися у попередні роки і містили набір заходів, характерних для традиційного суспільства, як то богослужіння, хресні ходи, урочисті вечори в навчальних закладах. Починаючи з другої половини жовтня 1912 р., увага суспільства переключилася на проблеми повсякденного життя, а влади – на підготовку до наступного ювілею.

Література

1. Багалея Д. И., Миллер Д. П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год). – Х., 1912. – Т.2. (XIX-й и начало XX-го века). – 973 с.
2. Голикова Н. И. Провинциальное духовенство в деле увековечения памяти о победе в Отечественной войне 1812 года (по материалам Вологодской губернии) // Бородино и наполеоновские войны. Битвы. Поля сражений. Мемориалы: Материалы Межд. науч. конф., посвященной 190-летию Бородинского сражения (Бородино, 9-11 сентября 2002 года). – М. : «КАЛИТА», 2003. – С. 419–422. – Режим доступа: <http://www.borodino.ru/index.php?page=toread&type=view&DocID=5739>.
3. Голикова Н. И. О праздновании 100-летнего юбилея Отечественной войны 1812 года (по материалам Вологодской губернии) // Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы: Материалы IX Всероссийской научной конференции (Бородино, 4-6 сентября 2000 г.). – М. : «КАЛИТА», 2001. – С. 81-84. <http://www.borodino.ru/index.php?page=toread&type=view&DocID=50449>.
4. Горбунов А. В. Бородинские торжества 1839 и 1912 гг. как образцы празднования исторических юбилеев в Российской империи // Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы: Материалы XVII Межд. Науч. Конф. (Бородино, 5-7 сентября 2011 года). – Можайск, 2012. – С. 153–161. – Режим доступа: <http://www.borodino.ru/index.php?page=toread&type=view&DocID=196185>.
5. Лебедева Е. И. Торжества по случаю 100-летия Отечественной войны 1812 года в документах Российского государственного архива кинофотодокументов // Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы: Материалы XII Всероссийской научной конференции (Бородино, 6-8 сентября 2004 года). – М.: Полиграфсервис, 2005. – С. 69-78. – Режим доступа: <http://www.borodino.ru/index.php?page=toread&type=view&DocID=50457>.
6. Марсумов Т. А. Празднование столетнего юбилея Отечественной войны 1812 г. // Вопросы истории. – 2012. – №. 9. – С. 137–142.
7. Отечественная война 1812 года: Энциклопедия. – М. : РОССПЭН, 2004. – 880 с.
8. Потрашков С. В. Харьков и губерния в годовщину Отечественной войны 1812 г. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – № 1050. – Сер. : Історія. Спеціальний випуск. – 2013. – С. 290–293.
9. Сапожников А. И. 100-летний юбилей Отечественной войны 1812 года в газетных публикациях: коллекция генерала Ф. Я. Ростковского // Отечественная война 1812 г. Источники. Памятники. Проблемы: Мат-лы XII Всероссийской научной конференции (Бородино, 6-8 сентября 2004 г.). – М. : Полиграфсервис, 2005. – С. 414-418. – Режим доступа: <http://www.borodino.ru/index.php?page=toread&type=view&DocID=50457>.
10. Соловьев С. М. Учебная книга русской истории // Сочинения. В 18 кн. Кн. 18. Работы разных лет. – М.: Мысль, 1995. – С. 153–528.
11. Турцевич А. О. Русская история (в связи с историей Великого княжества Литовского): Курс городских и уездных училищ. – Вильна, 1913. – 190 с.

12. Уортман Р. С. Сценарии власти: Мифы и церемонии русской монархии / Пер. с англ. С. В. Житомирской. – М. : ОГИ, 2004. – Т. 2: От Александра II до отречения Николая II. – 796 с.
13. Федотов А. С. И. Н. Смирнов и его заметки «В Бородине 25-26 августа 1912 г.» // Бородино и наполеоновские войны. Битвы. Поля сражений. Мемориалы: Материалы Межд. науч. конф., посвященной 190-летию Бородинского сражения (Бородино, 9-11 сентября 2002 г.). – М. : КАЛИТА, 2003. – С. 97–105. – Режим доступа: <http://www.borodino.ru/index.php?page=toread&type=view&DocID=5739>.
14. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – М., 1858. – Отд. 2-3.
15. Чистякова В. О. 1812 год: экранные воплощения // Российская история. – 2012. – №. 6. – С. 200–202.
16. Чорний Д.М. По лівий бік Дніпра проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 304 с.
17. Полтавський вестник. – 1912.
18. Придніпровський край. – 1912–1913.
19. Харьковские губернские ведомости. – 1912.
20. Черниговское слово. – 1912–1913.
21. Южный край. – 1912.
22. Державний архів Харківської області. – Ф. 3. – Оп. 285. – 1912. – Спр. 267. – О юбилейных торжествах Отечественной войны, имеющих быть в августе месяце сего года. – 392 арк.